

V. Necla Geyikdağı,

Foreign Investment in the Ottoman Empire, International Trade and Relations, 1854-1914

I. B. Tauris, New York City (NY), 2011, 217 p.

Ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen sürede Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye yatırımlarını konu edinen Geyikdağı'nın kitabı I.B. Tauris yayınevinin akademik çalışmalar serisi altında yayınlanmış bir kitaptır. 2011 yılında yayınlanan bu kitap, Hil Yayın tarafından aynı yazara ait 2008 yılında ***Osmanlı Devleti'nde Yabancı Sermaye, 1854-1914*** başlığı ile yayımlanan kitap ile yaklaşık olarak aynı içeriğe sahiptir.

Kitap, sonuç bölümü hariç beş bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde 19. yüzyıl öncesi Osmanlı ekonomisi ele alınırken Osmanlı iktisadi düşüncesi, Osmanlı'nın neden sanayileşemediği, Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıldaki sanayileşme çabaları, Osmanlı iktisadi düşüncesi üzerine yabancı etkisi, 1838 Ticaret Antlaşması ve başta İngilizler olmak üzere Avrupa devletleri ile imzalanan ticaret antlaşmalarının Osmanlı ticaret ve sanayisi üzerine etkileri özetlenmiştir. İkinci bölüm Osmanlı Devleti'ne borçlanma yoluyla giren yabancı sermayeye ayrılmış, devletin Kırım Savaşı ile başlayan dış borçlanma serüveni ve ortaya çıkan sonuçlar incelenmiştir. Üçüncü ve dördüncü bö-

lümde ise doğrudan yatırım olarak ülkeye giren yabancı sermaye, söz konusu sermayenin gelişini teşvik eden faktörler, sermaye ihraç eden ülkeler ve yabancı sermayenin dağıldığı alanlar bağlamında incelenmiştir. Kitabın beşinci bölümünde ise Osmanlıların yabancı sermayeye yönelik tavırları ve yabancı sermaye açısından politik riskin ne ölçüde var olduğu ele alınmıştır.

Bir kitabı değerlendirmeye başlamadan önce yazarına ve kitabı kaleme alma gerekçesine bakmak değerlendirme süreci açısından faydalı olacaktır. Kitabın yazarı V. Necla Geyikdağı köken olarak iktisatçı-işletmeci olup Yeditepe Üniversitesi İ.İ.B.F.'nde görev yapmaktadır. Türkçe baskıda yer alan özgeçmişe göre yazar, bir tarihçi ya da iktisat tarihçisi olmayıp son yıllarda çalışmalarını Türkiye iktisat tarihi üzerine yoğunlaştırmıştır. Yazarı bu tür bir kitabı kaleme almaya yönelten temel motivasyon ise Türkçe baskıya yazdığı önsözün ilk paragrafında açıklanmış, ancak bu paragraf İngilizce baskı da yer almamıştır. Yazarın ifadesi ile bu motivasyon "...çalışma, Türkiye'nin neden hala gelişmekte olan bir ülke konumundan çıkamadığını incelerken, araştırmalarımın beni ülkenin tarihine çekmesi sonunda ortaya çıktı. Çok büyük bir gelişme potansiyeline sahip olan bu topraklardan "geri kalmış" bir ülke olarak söz edilmesi, bütün eğitim yaşamım boyunca bende dinmeyen bir yürek ağrısı olarak kaldı. 1950'lerde ve 1960'larda geçen çocukluk ve gençlik yıllarımda 2000'lerin Türkiye'sini ekonomik olarak gelişmiş, bilim, teknoloji ve sanatta Batı ülkeleri düzeyine çıkmış, uygar bir ülke hayal etmişim. Ne yazık ki, yirmi birinci yüzyıl başlarken Türkiye Cumhuriyeti'nden hala "gelişmekte" olan bir ülke olarak bahsedilmektedir. Ümitlerimin gerçekleşmemesi bende büyük bir hayal kırıklığı yaratmakla birlikte araştırma güdülerimi de güçlendirmiştir" ifadeleri ile açıklanmıştır. Yazarın açıklamaları, iyi bir bilimsel çalışma için harekete geçirici merak, ilgi, bir sorunu dert edinme ve cevabını arama gibi motivasyonların varlığını göstermesi açısından önemlidir. Bu motivasyonların sonucunda ortaya çıkan ürüne ve yazarın kafasındaki sorunun ne ölçüde çözüldüğüne ilişkin değerlendirmeler ise şu şekilde sıralanabilir.

Değerlendirmeye geçmeden önce yazarın tarihçi ya da iktisat tarihçi kökenli bir akademisyen olmadığının değerlendirme sürecinde ne ölçüde dikkate alınıp alınmayacağı kriterinin ortaya konulması gereklidir. Bu durum tarihçi ya da iktisat tarihçisi kökenli olmayan akademisyenlerin bu alanda iyi çalışma ortaya koyamayacaklarına dair bir şüpheden kaynaklanmamaktadır. Ancak çalışılan dönem itibariyle böyle bir çalışmanın ortaya konulabilmesi için kullanılacak araştırma malzemelerin gerektirdiği belirli bazı zorunluluklar vardır. Bunlara sahip olunamadığında ise yapılacak çalışmalar büyük oranda ikincil kaynaklara dayanmak zorunda kalacak, çalışmanın kalitesini bu alanda

yapılmış yeterli sayıda çalışma ile yazarın bu çalışmalardan özgün bir şey çıkarabilme kabiliyetine bağlı olacaktır. Dolayısıyla Geyikdağı'nın kitabını profesyonel bir tarihçi veya iktisat tarihçisinin bir ürünü olarak değerlendirmeye alınıp alınmayacağına göre farklı değerlendirme sonuçları ortaya konulabilecektir.

Bu çerçevede bir tarihçi ya da iktisat tarihçisinin ürünü olarak dikkate alınmadığında Geyikdağı'nın kitabı 19. yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye konusunda belirli bir boşluğu doldurabilecek bir kitaptır. Yazar mümkün olduğu ölçüde konuyla ilgili ikincil kaynaklar ile kısmen kullandığı yabancı gazete haberlerini derleyerek, sahip olduğu dünya görüşü çerçevesinde kitabın kaleme alınmasına neden olan sorulara cevaplar bulabildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla benzer soruları soran ve cevaplar arayan okurlar için kitabın yararlı olabileceği söylenebilir. Profesör Feroz Ahmad'ın, Geyikdağı'nın çalışmasını büyük bir başarı ve alanında önemli bir boşluğu doldurduğuna dair değerlendirmesine, tarih ya da iktisat tarihi alanında çalışmalar yapanlar tarafından aynı ölçüde katılmak mümkün değildir.

Bu kanının en önemli gerekçesi kitabın ikincil kaynaklar üzerinden hazırlanmış olmasıdır. İngilizce baskının kısmen *The Economist*, *The Manchester Guardian*, *The Near East*, *The New Age*, *The New York Times*, *The Times*, *The Observer*, *L'Orient Illustrié* gibi yabancı dergi ve gazete haberleri ile desteklenmiş olması bu eksikliği gidermekten yoksundur. Araştırmaya esas alınan dönem için yabancı sermaye konusunun tam anlamıyla incelenmesi sadece Osmanlı arşiv kaynaklarının değil Osmanlı ülkesine yatırım yapan ülkelerin arşiv kaynaklarının da incelenmesini gerektirmektedir. Aynı şekilde hem Osmanlı Devleti'nde yayın yapan yerli ve yabancı basın kaynakları hem de yatırım yapan ülkelerin basın kaynaklarının taranması zorunluluk arz etmektedir. Bu çalışmanın profesyonel bir tarih ya da iktisat tarihi çalışması olmadığı kabul edildiğinde dahi çalışma için önem arz eden ikincil kaynakların kullanılmadığı, diğer bir ifade ile yazarın literatürü iyi takip edemediği anlaşılmaktadır. Örneğin, Osmanlı iktisadi düşüncesi anlatılırken bu alanın önemli uzmanı *Mehmet Genç'e* hiç referans verilmemesi büyük bir eksikliktir. Yine borçlanma bölümü anlatılırken kaime konusunda daha güncel ve yetkin bir kaynak olan *Ali Akyıldız'ın Para Pul Oldu: Osmanlı'da Kağıt Para, Maliye ve Toplum* adlı çalışmasına değinilmediği, borçlanma ile ilgili yapılan yakın tarihli çalışmalara yer verilmediği görülmektedir. Aynı şekilde demiryolları konusu anlatılırken de yine yakın dönemde yayınlanan Vahdettin Engin'in *Rumeli Demiryolları*, Ufuk Gülsoy'un *Hicaz Demiryolu* adlı çalışmalarına

da atıf yapılmamıştır. Bunların da ötesinde, kitabın üzerine kurulduğu ana çizginin işlendiği önemli çalışmalardan biri olan Reşat Kasaba'nın *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi* adlı çalışmasına yer verilmemesi ilginçtir. Literatürün iyi takip edilememesinin doğal sonucu olarak da yazar daha eski kaynaklara bağımlı kalmış, hazırlanan çalışmanın yapacağı katkı azalmış, eski kaynaklardaki eksik bilgiler tekrarlanmıştır.

Diğer taraftan yazar tarafından Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye miktarına ilişkin yeni rakamsal bilgiler sunulmadığı, sadece yabancı sermayenin sektörler göre dağılımına dair tablolar oluşturulduğu ve firmalara ilişkin bilgilerin verildiği görülmektedir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nde yabancı sermayeye ilişkin istatistiksel bilgiler açısından Şevket Pamuk'a ait *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)* eserindeki rakamlara herhangi bir katkının olmadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Zikredilen eserin yayınlanmasının üzerinden çeyrek asra yakın bir zaman geçmiş olmakla birlikte hala bu eserin "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye, 1854-1913" başlığı altında (ss.52-78, 163-170) sunulan rakamlara herhangi bir katkının olmaması çalışmanın diğer bir zayıf noktasıdır.

Çalışma ile ilgili eleştiri konusu yapılabilecek diğer bir nokta ise çalışmanın belli bir ideolojik çerçeve içerisinde hazırlanmış olmasıdır. Çalışmanın 54. sayfasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişmelerin Gallagher-Robinson tezini desteklediği ileri sürülmektedir. John Gallagher ve Ronald Robinson tarafından *The Economic History Review* dergisinde, 1953 yılında yayınlanan "*The Imperialism of Free Trade*" isimli makalede (Vol. 6, No.1, ss.1-15), İngiltere'nin "serbest ticaret doktrini" doğrultusunda 19. yüzyılda nasıl genişlediği analiz edilmektedir. Bu yüzyılda İngiltere hem sömürgeler elde ederek hem de politik ilişkiler yardımıyla nüfuz alanını büyük ölçüde genişletmiştir. İngiltere tarafından uygulanan genişleme politikasının temel esası ise Pamuk'un çevirisi ile "*mümkünse gevşek bir denetimle birlikte ticaret, mutlak gerekliyse tam yönetimle birlikte ticaret*" biçiminde özetlenmektedir. Yazarlar bu görüş doğrultusunda İngiltere'nin nüfuz alanını resmi sömürgeler ile imparatorluğun gayri resmi nüfuz alanları (informal empire) olarak iki ana gruba ayırmaktadırlar. Geyikdağı da bu görüş doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni gayri resmi nüfuz alanı içerisinde değerlendirme eğilimindedir. Oysa Pamuk'un Osmanlı Devleti'nin dünya ekonomisi ile ilişkilerini yetkin bir şekilde ele aldığı yukarıda zikredilen çalışmasında Gallagher-Robinson tezinin 19. yüzyıldaki çevreleşme süreçlerini tam olarak açıklamakta yetersiz kalacağı ileri sürülmüş, Çin, İran ve Osmanlı Devleti için bu iki gruptan ayrı üçüncü bir grup oluşturulmuştur. Zikredilen devletler resmi sömürgeler ve gayri resmi nüfuz alanlarından farklı

olarak, emperyalistlerarası rekabet koşullarından yararlanan aynı zamanda merkezi devlet örgütünün nispeten güçlü olduğu devletlerdir (s. 14). Bu açıdan bakıldığında Geyikdağı'nın kitabının üzerine kurulduğu teorik çerçevenin de alanın temel kitapları iyi analiz edilmeden kurulduğu anlaşılmaktadır.

Bu önemli eksikliklere rağmen kitabın Osmanlı Devleti'nin "*yabancı sermaye politikası ve politik risk*" başlığını taşıyan beşinci bölümünün nispeten bu alanda çalışmalar yapacak olanlara yeni bakış açıları kazandırabilir. Bu bölümde yazar mevcut kaynaklarla konuyu irdelemiş olmakla birlikte konunun tam anlamıyla ortaya konabilmesi Osmanlı arşiv ve basın malzemesinin iyi bir şekilde taranmasına bağlıdır. Osmanlı arşiv belgeleri bürokratların, kitap, risale, gazete, dergi vb. kaynaklar ise aydınların ve konuyla ilgilenenlerin yabancı sermaye konusundaki lehte ya da aleyhte görüşlerinin ortaya konulmasını sağlayabilir. Politik risk konusunda Osmanlı Devleti'nin yabancı sermaye konusunda diğer ülkelere göre fazla risk doğurmadığı yönündeki görüş ise araştırmaya esas dönem itibarıyla hakim siyasi görüşlerin çok fazla keskinleşmemesi ve devlet politikalarına yön vermemesi ile açıklanabilir. Yeni oluşan Balkan devletlerinin Osmanlı Devleti'ne göre yabancı sermayeye karşı tutumlarının farklı olması etnik milliyetçilik anlayışının doğal bir sonucu olabilir.

Sonuç olarak, Geyikdağı'nın kitabı ikincil kaynaklara dayanılarak hazırlanan diğer çalışmalar gibi aynı sorunlara sahiptir. Bu tür kaynaklara dayanılarak hazırlanan çalışmaların kalitesi yukarıda da ifade edildiği gibi alanla ilgili birincil kaynaklara dayalı çalışmaların sayıca fazlalığı ile kalitesi ile doğrudan ilintilidir. Bu tür kaynakların kısıtlı olması durumunda yapılacak çalışmalar; değişik tarihlerde hazırlanmış muhtelif kaynaklardaki bilgilerin bir araya getirilerek sunulmasından öteye geçemeyecektir. Geyikdağı'nın çalışması referans alınan kaynaklar yönünden güncelliği yakalayamamış, belirli bir ideolojik çerçeve içerisinde konuyu irdeleyen, sunduğu istatistiki bilgiler açısından tarih/iktisat tarihi literatürüne ciddi anlamda katkı sağlamayan bir çalışma görüntüsü çizmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde yabancı sermaye konusu hala gözü pek tarihçiler/iktisat tarihçilerini bekleyen bir konu olarak önümüzde durmaktadır.

Hüseyin Al